

ประวัติความเป็นมาของคำว่า “นายกรัฐมนตรี”

ผศ. ดิเรก นุ่นกล้า
อาจารย์ประจำ วิทยาเขตนครศรีธรรมราช

ความหมายและประวัติความเป็นมา

คำว่า “นายก” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายว่า หมายถึง ผู้นำ ผู้เป็นหัวหน้า นายกรัฐมนตรี หมายถึงตำแหน่งหัวหน้าคณะรัฐมนตรี และคณะรัฐมนตรี หมายถึง คณะบุคคลซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง ประกอบด้วย นายกรัฐมนตรีคนหนึ่ง และรัฐมนตรีอื่นอีกไม่เกินจำนวนที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ เพื่อทำหน้าที่บริหารราชการแผ่นดิน หรือ หมายถึง บุคคลที่เป็นหัวหน้าฝ่ายบริหาร หรือคณะรัฐมนตรี ซึ่งมีอำนาจหน้าที่ในการบริหารราชการแผ่นดิน และเป็นประธานของที่ประชุมคณะรัฐมนตรี สำหรับประเทศที่มีการปกครองระบอบประชาธิปไตย ในระบอบรัฐสภา ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีถือว่ามีความสำคัญยิ่ง เพราะเป็นประมุขของฝ่ายบริหาร

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ประเทศไทย ยังมีได้มีตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เพราะพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช ๒๔๗๕ ได้บัญญัติให้คณะบุคคลที่มีหน้าที่ในการบริหารราชการแผ่นดินไว้ ดังนี้

“มาตรา ๒๘ คณะกรรมการราษฎรมีอำนาจและหน้าที่ ดำเนินการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของสภา”

มาตรา ๓๒ คณะกรรมการราษฎรประกอบด้วย ประธานคณะกรรมการราษฎร ๑ นายและกรรมการราษฎร ๑๔ นาย รวมเป็น ๑๕ นาย”

ในการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ ๑/๒๔๗๕ วันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ที่ประชุมได้เลือก มหาอำมาตย์โท พระยามโนปกรณนิติธาดา เป็นประธานคณะกรรมการราษฎร ประธานคณะกรรมการราษฎรได้เสนอชื่อกรรมการราษฎร จำนวน ๑๔ คน ต่อสภาและสภาได้อนุมัติ ซึ่งมีได้มีการแถลงนโยบายการบริหารราชการแผ่นดินต่อสภา โดยถือว่าหลัก ๖ ประการของคณะกรรมการราษฎรที่ได้ให้สมาชิกสภาปฏิญาณตนต่อสภาก่อนเข้ารับหน้าที่นั้น เป็นนโยบายของรัฐบาลคณะนี้

เมื่อมีการพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญ (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช ๒๔๗๕) ในการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ ๓๑/๒๔๗๕ วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๔๗๕ ได้มีคำแถลง

ของประธานอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พระยามโนปกรณนิติธาดาเกี่ยวกับร่างรัฐธรรมนูญที่ส่งให้สภาผู้แทนราษฎรพิจารณา ได้มีข้อความในช่วงสุดท้ายว่า “มีคำอยู่คำหนึ่งในร่างที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทัก คือ คำว่าคณะกรรมการราษฎร กับกรรมการราษฎรทรงรับสั่งว่า คำไม่เพราะ และไม่ค่อยจะถูกเรื่องตามแบบราชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญ และทรงติเช่นนี้จึงขอให้นำเสนอให้ทราบด้วย”

ต่อมาในการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ ๔๑/๒๔๗๕ วันจันทร์ที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๔๗๕ ในที่ประชุมสภาได้มีการพิจารณาเลือกคำให้เหมาะสมแทนคำว่า คณะกรรมการราษฎร ประธานคณะกรรมการราษฎร และกรรมการราษฎร โดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมีความเห็นกันไปต่าง ๆ นานา ในที่สุดเจ้าพระยาพิชัยญาติ ประธานสภาผู้แทนราษฎรขณะนั้น ได้กล่าวก่อนการปิดประชุมสรุปได้ว่า ที่ประชุมได้แก้ไขคำว่า “คณะกรรมการราษฎร” เป็น “รัฐมนตรีสภา” คำว่า “ประธานคณะกรรมการราษฎร” เป็น “นายกรัฐมนตรีสภา” และคำว่า “กรรมการราษฎร” เป็น “รัฐมนตรี” และได้มีข้อตกลงใหม่ให้แก่คำเหล่านี้คือ คำว่า “รัฐมนตรีสภา” แก้เป็น “คณะรัฐมนตรี” และคำว่า “นายกรัฐมนตรีสภา” แก้เป็น “นายกรัฐมนตรี” ดังนั้นเมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช ๒๔๗๕ คำว่า “นายกรัฐมนตรี” จึงมีปรากฏครั้งแรกในบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ และมีการปรากฏต่อเนื่องมาจนถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐

นายกรัฐมนตรีตามบทบัญญัติรัฐธรรมนูญ

รัฐธรรมนูญที่ประกาศใช้ตลอดมาของประเทศไทยได้มีบัญญัติเกี่ยวกับนายกรัฐมนตรีที่กำหนดไว้เสมอมาคล้ายกัน ในเรื่องพระมหากษัตริย์ทรงตั้งหรือแต่งตั้งนายกรัฐมนตรี แต่จะมีความแตกต่างกันในเรื่องผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการแต่งตั้งนายกรัฐมนตรี ซึ่งส่วนใหญ่จะบัญญัติให้ประธานรัฐสภา ประธานสภา ผู้แทนราษฎร หรือประธานสภาในขณะนั้นทำหน้าที่และมีเพียงคนเดียวเท่านั้น แต่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๔๗๕ ได้บัญญัติว่าในการแต่งตั้งนายกรัฐมนตรี ประธานวุฒิสภาและประธานสภาผู้แทน เป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ ส่วนในเรื่องสถานะภาพของบุคคลที่จะได้รับการแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีนั้น แต่เดิมรัฐธรรมนูญมิได้กล่าวถึง แต่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๑๗ มาตรา ๑๗๗ บัญญัติว่านายกรัฐมนตรีต้องเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ ได้บัญญัติไว้ว่านายกรัฐมนตรีต้องแต่งตั้งจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหรือผู้เคยเป็นสมาชิกสภาผู้แทน

ราษฎรแต่พ้นจากสมาชิกภาพ เพราะได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี หรือรัฐมนตรีในอายุของสภาผู้แทนราษฎร ชุดเดียวกันรวมถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ มาตรา ๑๗๑ ได้บัญญัติว่า นายกรัฐมนตรีต้องเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและยังมีบทบัญญัติพิเศษเกี่ยวกับนายกรัฐมนตรีที่ไม่เคยปรากฏในรัฐธรรมนูญฉบับอื่นมาก่อน คือ นายกรัฐมนตรีจะดำรงตำแหน่งต่อกันเกินกว่า ๘ ปีมิได้

นอกจากนี้รัฐธรรมนูญยังได้กำหนดคุณสมบัติของบุคคลที่จะดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีไว้ทำให้ นายกรัฐมนตรีซึ่งเป็นหัวหน้าคณะรัฐมนตรีต้องมีคุณสมบัติตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญด้วยการ บัญญัติเกี่ยวกับว่ารัฐมนตรีต้องมีคุณสมบัติและไม่มีลักษณะต้องห้าม ปรากฏครั้งแรกในรัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๓๔ มาตรา ๑๖๑ โดยเฉพาะเรื่องการกำหนดอายุว่าต้องมี อายุไม่ต่ำกว่าสามสิบปีบริบูรณ์ และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ ได้บัญญัติ เกี่ยวกับเรื่องวุฒิการศึกษาของรัฐมนตรีเป็นครั้งแรก ในมาตรา ๒๖๐ รัฐมนตรีต้องสำเร็จการศึกษา ไม่ต่ำกว่าปริญญาตรีหรือเทียบเท่า และต้องมีอายุไม่ต่ำกว่าสามสิบห้าปีบริบูรณ์ รัฐธรรมนูญแห่ง ราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ ก็ยังคงบทบัญญัตินี้ไว้เช่นกัน

นายกรัฐมนตรีกับสภาผู้แทนราษฎร

สำหรับการแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีนั้น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ ได้บัญญัติว่าก่อนที่ประธานสภาผู้แทนราษฎรซึ่งเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการแต่งตั้ง นายกรัฐมนตรี จะนำชื่อบุคคลที่จะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีขึ้นทูลเกล้าฯ เพื่อทรงมีพระบรมราช โองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง

รัฐธรรมนูญได้กำหนดเกี่ยวกับการพิจารณาบุคคลที่จะมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยให้ สภาผู้แทนราษฎรพิจารณาให้ความเห็นชอบบุคคลที่สมควรได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีให้แล้ว เสร็จภายในสามสิบวันนับแต่วันที่มีการเรียกประชุมรัฐสภาเป็นครั้งแรกตามมาตรา ๑๒๗ (ภายใน สามสิบวันนับแต่วันเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ให้มีการเรียกประชุมรัฐสภาเพื่อให้สมาชิก มาประชุมเป็นครั้งแรก) การเสนอชื่อบุคคลซึ่งสมควรได้รับการแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี ต้องมีสมาชิก สภาผู้แทนราษฎรไม่น้อยกว่า ๓ ใน ๕ ของจำนวนสมาชิกทั้งหมดเท่าที่มีอยู่ของสภาผู้แทนราษฎรรับรอง มติของสภาผู้แทนราษฎรที่เห็นชอบด้วยในการแต่งตั้งบุคคลใดให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ต้องมีคะแนนเสียงมากกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนสมาชิกทั้งหมดเท่าที่มีอยู่ของสภาผู้แทนราษฎร การลง มติในกรณีเช่นว่านี้ให้กระทำโดยการลงคะแนนโดยเปิดเผย

เพื่อให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้มาประชุมเป็นครั้งแรกแล้วไม่ปรากฏว่ามีบุคคลใดได้รับคะแนนเสียงเห็นชอบให้ได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี (คะแนนเสียงมากกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนสมาชิกทั้งหมดเท่าที่มีอยู่ของสภาผู้แทนราษฎร) ให้ประธานสภาผู้แทนราษฎรนำความขึ้นกราบบังคมทูลภายในสิบห้าวันแต่วันที่พ้นกำหนดเวลาดังกล่าวเพื่อทรงมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งบุคคลซึ่งได้คะแนนเสียงสูงสุดเป็นนายกรัฐมนตรี

คุณสมบัติของนายกรัฐมนตรี

รัฐธรรมนูญได้กำหนดคุณสมบัติของบุคคลที่จะดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีไว้ซึ่งนายกรัฐมนตรีเป็นหัวหน้าฝ่ายบริหาร (คณะรัฐมนตรี) จึงมีสถานะเป็นรัฐมนตรี จะต้องมีคุณสมบัติ คือ

๑. มีสัญชาติไทยโดยกำเนิด
๒. มีอายุไม่ต่ำกว่าสามสิบห้าปีบริบูรณ์
๓. สำเร็จการศึกษาไม่ต่ำกว่าปริญญาตรี หรือเทียบเท่า
๔. ไม่มีลักษณะต้องห้าม ดังนี้
 - ๔.๑ ดิตยาเสพติดให้โทษ
 - ๔.๒ เป็นบุคคลล้มละลายหรือเคยเป็นบุคคลล้มละลายทุจริต
 - ๔.๓ เป็นบุคคลผู้มีลักษณะต้องห้ามมิให้ใช้สิทธิเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ได้แก่
 - ๔.๓.๑ เป็นภิกษุ สามเณร นักพรต หรือนักบวช
 - ๔.๓.๒ อยู่ในระหว่างถูกเพิกถอนสิทธิเลือกตั้ง
 - ๔.๓.๓ วิกลจริต หรือจิตฟั่นเฟือน ไม่สมประกอบ
 - ๔.๔ ต้องคำพิพากษาให้จำคุกและถูกคุมขังอยู่โดยหมายของศาล
 - ๔.๕ เคยถูกไล่ออก ปลดออก หรือให้ออกจากราชการ หน่วยงานของรัฐ หรือรัฐวิสาหกิจ เพราะทุจริตต่อหน้าที่ หรือถือว่ากระทำการทุจริตและประพฤติมิชอบในวงราชการ
 - ๔.๖ เคยต้องคำพิพากษาหรือคำสั่งของศาลให้ทรัพย์สินตกเป็นของแผ่นดินเพราะร่ำรวยผิดปกติหรือมีทรัพย์สินเพิ่มขึ้นผิดปกติ
 - ๔.๗ เป็นข้าราชการซึ่งมีตำแหน่งหรือเงินเดือนประจำนอกจากข้าราชการการเมือง
 - ๔.๘ เป็นสมาชิกสภาท้องถิ่นหรือผู้บริหารท้องถิ่น
 - ๔.๙ เป็นพนักงานหรือลูกจ้างของหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐหรือวิสาหกิจ หรือเป็นเจ้าหน้าที่อื่นของรัฐ

๔.๑๐ เป็นตุลาการศาลรัฐธรรมนูญ กรรมการเลือกตั้ง ผู้ตรวจการแผ่นดิน กรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ กรรมการตรวจเงินแผ่นดิน หรือกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

๔.๑๑ อยู่ระหว่างต้องห้ามมิให้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง (จงใจไม่ยื่นบัญชีแสดงรายการทรัพย์สินและหนี้สินและเอกสารประกอบ หรือจงใจยื่นบัญชีแสดงรายการทรัพย์สินและหนี้สินและเอกสารประกอบอันเป็นเท็จ หรือปกปิดข้อเท็จจริงที่ควรแจ้งให้ทราบ)

๔.๑๒ เคยถูกวุฒิสภามีมติให้ถอดถอนออกจากตำแหน่ง

๕. ไม่เคยต้องคำพิพากษาให้จำคุกโดยได้พ้นโทษมายังไม่ถึงห้าปีก่อนได้รับการแต่งตั้ง เว้นแต่ในความผิดอันได้กระทำโดยประมาทหรือความผิดลหุโทษ

๖. ไม่เป็นสมาชิกวุฒิสภา หรือเคยเป็นสมาชิกวุฒิสภาซึ่งสมาชิกภาพสิ้นสุดลงมาแล้วยังไม่เกินสองปีนับถึงวันที่ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรี

ศ.ดร. เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ ได้กำหนดคุณสมบัติที่พึงประสงค์ของนายกรัฐมนตรีไว้อย่างน้อย ๙ ประการ ดังนี้

คุณธรรม คือ เป็นคุณสมบัติหลักที่ผู้นำประเทศ ที่ได้รับอำนาจจากประชาชนในการเป็นตัวแทนเข้ามาบริหารประเทศต้องมี ไม่ว่าจะเป็นความยุติธรรม มีจริยธรรม ซื่อสัตย์ จริงใจต่อประเทศชาติและประชาชน เป็นผู้มื่อคุณธรรมมีหลักการในการดำเนินชีวิตส่วนตัวและบริหารประเทศ

คุณภาพ คือ ต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถ เป็นคนเก่ง ฉลาดรอบรู้ที่สำคัญคือ เป็นนักบริหารที่มีความสามารถทั้งการบริหารงาน บริหารคน และบริหารเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ

คุณประโยชน์ คือ นายกรัฐมนตรี ต้องทำทุกสิ่งโดยเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม สังคม ประเทศชาติ โดยไม่คำนึงถึงพวกพ้อง ผลประโยชน์ส่วนตน และไม่ประนีประนอมกระทำตามพลังกลุ่ม หากเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ส่งผลร้ายต่อประเทศ

คุณวุฒิ เป็นผู้ที่มีการศึกษา มีความรู้ดี และเป็นนักเรียนรู้อย่างดี ไม่ปฏิเสธสิ่งใหม่ ไม่เอาตัวเองเป็นศูนย์กลางการตัดสินใจ รวมทั้งเป็นคนที่มีประสบการณ์ทำงานด้านการบริหารมาแล้วเป็นอย่างดี สอดคล้องเหมาะสมกับการเป็นนายกรัฐมนตรี

คุณทรศนะ คือ ต้องเป็นคนที่มีวิสัยทัศน์ มองอนาคต มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ไม่มอมอะไรแคบ ๆ เป็นผู้ที่มีใจรักประชาธิปไตย เปิดใจกว้างรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น รวมถึงมีความสามารถในการติดต่อสัมพันธ์กับนานาประเทศได้เป็นอย่างดี

คุณลักษณะชีวิต คือ ต้องมีลักษณะพื้นฐานของชีวิตที่เสมอต้นเสมอปลาย เห็นคุณค่าความเสมอภาคเรียนรู้ที่จะให้อภัย เพราะการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ต้องเผชิญกับแรงกดดันสูง อาจถูกโจมตี ให้อาย ไม่ใช่อำนาจข่มขู่ที่ต่อยกว่า รวมถึงต้องเป็นผู้มีความกล้าหาญ กล้ายอมรับผิด ไม่โยนความผิดให้ทีมงาน

คุณประวัติ คือ ต้องเป็นผู้ที่มีประวัติ ดำเนินชีวิตโปร่งใสทั้งในชีวิต หน้าที่การงานจะต้องเป็นผู้หวังดีต่อสาธารณชน และมีชีวิตครอบครัวที่เป็นแบบอย่าง รวมถึงเป็นผู้ที่มีประวัติการประกอบอาชีพที่ดี ไม่มีประวัติการทำงานที่สังคมไม่ยอมรับ

คุณวาจา คือ เป็นคนรักษาคำพูด ไม่โกหก กลับกลอก ไม่เปลี่ยนไปมา ไม่พูดให้อายโจมตี และที่สำคัญต้องเป็นผู้ที่มีวาจาศิลป์ ที่สำคัญคือ สามารถสื่อสารกับบุคคลทุกระดับในสังคมทั้งในประเทศและต่างประเทศเป็นอย่างดี

คุณกริยา คือ เป็นผู้ที่มีความสง่างาม วางตัวอย่างเหมาะสม สามารถสร้างความประทับใจครั้งแรกให้ผู้ที่เข้ามาใกล้ชิดได้ สามารถเข้ารับคนทุกประเภท ทุกระดับได้ และเป็นตัวแทนของประชาชนได้อย่างดี

สรุป

นายกรัฐมนตรีเป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในประเทศไทย ดังนั้น บุคคลที่จะมาดำรงตำแหน่งต้องเป็นบุคคลที่มีความสำคัญสามารถนำพาประเทศไทยสู่ความเจริญก้าวหน้าในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา เทคโนโลยี เป็นต้น ตลอดจนนำพาประชาชนในประเทศให้อยู่ดีมีสุขทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม เช่น ปัญหาอาชญากรรม ปัญหายาเสพติด ปัญหาคนว่างงาน ปัญหาความขัดแย้งของกลุ่มบุคคลในสังคม หรือปัญหาอื่นๆ ที่ทำความเดือดร้อนให้กับประชาชน นายกรัฐมนตรีจะต้องเข้ามาแก้ไขบรรเทาความเดือดร้อนดังกล่าวให้สังคมอยู่อย่างสงบสุข ดังนั้นบุคคลที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ ขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์สุจริต และมีคุณธรรม เพื่อนำพาประเทศชาติไปสู่การพัฒนา และประชาชนอยู่กันอย่างสงบสุข สมกับเป็นนายกรัฐมนตรีของประชาชนและประเทศไทย

บรรณานุกรม

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐.

สำนักนายกรัฐมนตรี. ประวัตินายกรัฐมนตรีไทย, ๒๕๕๑.

วีระชาติ ชุ่มสนิท, ๒๔ นายกรัฐมนตรีไทย, กรุงเทพมหานคร : ออลบุ๊กพับลิชชิ่ง, ๒๕๔๙.

พระราชบัญญัติข้าราชการการเมือง พ.ศ. ๒๕๓๕.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์เคชั่นส์, ๒๕๔๖.

รวมรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๔๗๕ – ๒๕๐๒ เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร :

ศูนย์บริการทางวิชาการและกฎหมาย สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, ม.ป.ป.

<http://www.thaiembdc.org/bio/pms/manopakon.htm>